

Metamorfózy mezigeneračních vztahů v rodině

Andrea Dvořáková

ABSTRAKT

Předmětem předkládaného článku jsou proměny mezigeneračních vztahů v rodině, ke kterým dochází v souvislosti se sociálním procesem stárnutí populace. Tento současný demografický trend má své hlubší socioekonomické souvislosti, které v současnosti sociální politika státu dostatečně nereflektuje. Nezbytné je demografické stárnutí vnímat jako metamorfózu celého životního cyklu. Cílem diplomové práce bylo předložit tezi, že kvalita mezigeneračních vztahů se odvíjí od celého životního cyklu jedince, a tedy i vzájemnost v rodině je možné ovlivnit vhodnými opatřeními sociální politiky, a také upozornit na fakt, že při přípravě sociálně politických opatření musí stát reformovat všechny související procesy a nikoliv pouze oblast důchodového pojištění.

ABSTRACT

The subject of this article is the metamorphosis of intergenerational relationships within the family, which occur in the context of the social process of aging. The contemporary demographic trend has its deeper socio-economic context the social policy of the state does not sufficiently reflect. It is necessary to perceive demographic aging as a metamorphosis of life cycle. The aim of this thesis is to present the proposition that the quality of intergenerational relationships is based on the entire life cycle of an individual, and therefore the reciprocity in the family can be influenced by appropriate measures of social policy and also to draw attention to the fact that in the preparation of social and political reform measures must deal with all relevant processes and not just the area of pension insurance.

ÚVOD

Předkládaný článek je shrnutím studentské práce, konkrétně diplomové práce, obhájené v roce 2014. Inspirací mi byla stať profesora Igora Tomeše uveřejněná ve Fóru sociální práce (Tomeš 2012), která byla věnována netradiční interpretaci procesu stárnutí populace, v níž autor definoval tento proces jako metamorfózu (proměnu) celého životního cyklu. Diplomová práce (a tento článek), se opírá o stejné teze a definuje společenský proces stárnutí populace s ohledem na jeho hlubší socioekonomické a kulturní souvislosti nespočívající pouze v přibývání starších osob, ale také jako proces, který generuje pro sociální politiku mnohé výzvy.

Cílem práce bylo potvrdit, případně vyvrátit tvrzení, že v důsledku těchto souvislostí dochází k proměnám vztahů v rodině a mezi generacemi, popsat tyto souvislosti, poukázat na jejich vzájemnou provázanost a zmapovat, jakých aspektů se zmiňovaná problematika dotýká tak, aby bylo možné navrhnout vhodná sociálně politická opatření. Povinnou solidaritou se přitom práce mezi plátcí a příjemci zabývala pouze okrajově a jen do té míry, do jaké se tento aspekt podílí na ovlivňování vzájemnosti v rodině. Předpokládá se, že vhodná sociálně politická opatření dokáží ovlivnit i kvalitativní úroveň vztahů v rodině a mezi generacemi. Rozsah práce je tedy zúžen a zaměřen především na oblast vzájemnosti v rodině a vztahů dospělých dětí (vnoučat) a jejich (pra)rodičů. Jako každá sociálně politická práce, staví i tato na

základních principech a paradigmatech evropského sociálního modelu, které vnímá jako elementární základ pro veškeré sociálně politické úsilí.

Pro účely článku je vynechána stať o proměnách mezigeneračních vztahů v historické perspektivě a také sumarizace získaných poznatků zahraničních zkušeností (Diplomová práce obsahovala sondu do situace v zahraničí a porovnání indikátorů: Občanskoprávní povinnost dospělých dětí poskytovat pomoc a podporu starým rodičům (institut vyživovací povinnosti); Veřejnoprávní intervence státu na pomoc a podporu rodinám (podpora pečujících se zaměřením na institut pečovatelské dovolené).

Článek se věnuje výhradně vybraným socioekonomickým souvislostem proměn mezigeneračních vztahů.

VYBRANÉ SOCIOEKONOMICKÉ SOUVISLOSTI STÁRNUTÍ POPULACE A JEJICH VLIV NA MEZIGENERAČNÍ VZTAHY

K metamorfózám mezigeneračních vztahů v rodině dochází mimo jiné i proměnou potřeb a zákonitostí jednotlivých životních etap. Život jedince je na jedné straně orámován narozením, které startuje životní dráhu člověka, na druhé straně smrtí, která je završením poslední etapy lidského života. Samotné stárnutí jedince probíhá individuálně v kontextu mnoha vlivů. Těmito vlivy jsou rodinné poměry v nejširším smyslu slova, včetně individuálních vztahů v rodině, dále v kontextu zdravotního stavu, vzdělávání nebo zaměstnání. Z tohoto důvodu je nezbytné při přípravě reformy nebo opatření reagující na stárnutí populace přihlížet ke všem procesům, nikoliv jen k některým aspektům. Pro přijetí a následnou implementaci vhodných a efektivních opatření je nutné znát širší socioekonomické souvislosti stárnutí populace a reformovat všechny procesy (reformy zdravotní politiky, politiky zaměstnanosti, rodinné politiky...). Jak ve své stati, ze které v práci vycházím, uváděl pan profesor Igor Tomeš (Tomeš 2012), nestačí jen řešit přibývání starších osob ve společnosti a situaci řešit prodlužováním hranice odchodu do důchodu, případně formami spoření na důchod. Tato opatření jsou sice nejviditelnější reakcí na demografické změny ve společnosti, nicméně ve vazbě na celý systém sociální ochrany, jsou pouze jednou součástí.

Socioekonomické souvislosti stárnutí populace s důrazem na změny v mezigeneračních vztazích lze shrnout do následujících oblastí.

MĚNÍCÍ SE ROLE ŽEN V RODINĚ A VE SPOLEČNOSTI

Postavení žen se v průběhu dějin měnilo a tento sociální proces, ve kterém se přetváří nazírání na ženy a jejich společenské uplatnění, se i nadále vyvíjí v čase a v přímé vazbě na měnící se kulturní a ekonomické podmínky. Pro účel této práce jsou důležité zejména změny ve společenském uplatnění žen, které mají přímý či nepřímý vliv na vztahy v rodině, zvláště pak na vztahy mezi generacemi.

V této souvislosti je možné upozornit na ekonomické kořeny této geneze po první světové válce, kdy díky inflaci a devalvaci měn v Evropě jeden příjem rodině nestačil k zabezpečení standardní kvality života. Rodiny potřebovaly jeden a půl příjmu,

po druhé světové válce dva příjmy. Za války navíc zbrojařský průmysl zaměstnával ženy namísto mužů, kteří odešli na frontu. Po válce byly ženy propouštěny a jejich nezaměstnanost byla dramatická, protože za války často nejen ovdověly, ale po válce navíc ztratily příjem i důležité rodinné vazby. Ženy musely hledat zaměstnání, avšak tehdy spočíval zásadní problém v jejich kvalifikaci, a proto i v nízkých příjmech. Boj o rovnoprávnost žen proto začal především o přístup ke vzdělání (například již v devatenáctém století). Dnešní společenská struktura ve vyspělých státech je založena na ideálním předpokladu, že ženy a muži jsou rovni ve svých právech, společenském postavení i v odpovědnosti za své jednání. Někteří autoři se domnívají, že v souvislosti s demografickým stárnutím a rovnoprávným postavením žen, klesne význam mužů v rodině. Proces urbanizace a industrializace od konce devatenáctého století znamenal rozpad vícegeneračních rodin a v důsledku došlo k tomu, že předchází rozložení ekonomických aktivit na všechny členy rodiny se zkoncentrovalo na muže jako živitele rodiny a domácnost na ženu (Sak, Kolesárová 2012). Tento model fungoval napříč všemi společenskými vrstvami. Popsaný stav se začal postupně měnit vzděláváním žen, které odstartovalo jejich emancipaci. Ještě před tím docházelo k uvolňování žen z rodiny zapojováním do pracovního procesu. Na jedné straně to byla určitě touha žen vyrovnat se mužům, být soběstačná a na mužích nezávislá, na straně druhé však zapojení žen do pracovního procesu bylo ve větší míře způsobeno nedostatkem prostředků a ekonomickými krizemi, kdy příjem muže na zajištění chodu domácnosti nedostačoval. Toto zapojování do pracovního procesu a první uvolňování žen z rodiny se tedy netýkalo vyšších vrstev, spíše těch nižších. Ve vyšších vrstvách podpořilo emancipaci žen především vzdělávání.

Žena, která v tehdejší společnosti musela zvládat domácnost i být ekonomicky aktivní, logicky, bez jakékoliv podpory, přestala zvládat plnění určitých funkcí a činností. Jak uvádí Sak a Kolesárová (Sak, Kolesárová 2012), pomáhaly tuto mezeru vyplnit nově vznikající instituce (jesle, volnočasová zařízení pro děti) i nové technologie (pračka, vysavač), které usnadňovaly péči o domácnost. Z hlediska mezigeneračních vztahů to je však významný moment především z toho důvodu, že nezastupitelnou funkci umožňující lepší skloubení zaměstnání a péči o děti pomáhali ženám zvládat prarodiče (nejčastěji babičky). Na tomto tedy můžeme jednoduše popsat proměny mezigeneračních vztahů. Na počátku velká vícegenerační soužití a převážně zemědělské rodiny, kde prarodiče plnili řadu významným funkcí, nejen podílem na ekonomických aktivitách, ale i společnou péčí o děti a domácnost, přes roztržení těchto mezigeneračních vazeb procesy industrializace a urbanizace, kdy mladí odcházeli od svých rodičů do měst hledat zaměstnání do vznikajících továren, až po osamocenou nukleární rodinu, která z důvodu zapojení ženy do pracovního procesu, potřebuje pomoc svých (pra)rodičů. Dochází tedy opět k posilování mezigeneračních vazeb, které nabývají na významu i v současnosti. Všechny tyto procesy, jak jsme výše popsali, souvisí s přeměnou úlohy ženy ve společnosti. Zaměříme se na současnou roli žen ve společnosti a v rodině, především pohledem objasňujícím některé dnešní zákonitosti mezigeneračních vztahů. Žena, ačkoliv rovnoprávná s mužem, přesto čelí mnoha okolnostem, které tuto rovnoprávnost do jisté míry porušují. Jedním z těchto aspektů jsou nevhodné podmínky pro skloubení zaměstnání s péčí o děti. Na jedné straně tlak na ženy, aby byly ekonomicky aktivní, na druhé straně absence zkrácených pracovních úvazků nebo nedostatek míst v předškolních zařízeních.

Lze tvrdit, že pokračuje trend v mezigeneračních vztazích, kdy se rodiče dospělých dětí podílejí významným způsobem na zajištění péče o děti. Ačkoliv se nejčastěji jedná o babičky dětí, nelze podceňovat stoupající úlohu dědeček. Na doplnění lze uvést, že v souvislosti s odkládáním narození prvního dítěte, stárnou i rodiče dospělých dětí, kteří pak mohou mít méně sil na pomoc s domácností.

V oblasti mezigeneračních vztahů má úloha žen v rodině ještě jeden velmi významný rozměr, a sice že žena se nejčastěji stává pečující osobou. Mnoho studií dokládá, že největší obtíže těchto pečujících jsou nemožnost skloubit péči se zaměstnáním (obdobná situace jako při péči o dítě), obtížná uplatnitelnost na trhu práce po skončení pečování a nastupující zdravotní problémy související s fyzickým i psychickým vyčerpáním. Žena, která dlouhodobě pečuje, má pak nižší důchod, než by měla v případě zapojení do pracovního procesu. Ani pracovní proces však neznamená, že ženy mají srovnatelné důchody s muži. Tímto se vracíme k úvodu a k otázce odměňování žen a mužů za stejnou práci. A lze navázat na téma ekonomické i fyzické soběstačnosti babiček, které by měly pomáhat mladým rodinám s péčí o potomky. Dříve byl nesystémově umožněn dřívější odchod do důchodu pro ženy podle počtu vychovaných dětí. Tato nesmyslná nerovnost je odstraňována opatřením v oblasti důchodové politiky. Nicméně je na místě zdůraznit, že je nutné zohlednit všechny aspekty a odstranit i ty nerovnosti, které se nastřádají v průběhu života a končí přiznáním nižšího důchodu (například, když žena dlouhodobě pečuje o staré rodiče a pak v důsledku tohoto nemůže najít zaměstnání a je v evidenci úřadu práce).

ZMĚNY V PORODNOSTI, SŇATEČNOSTI A V PŘÍSTUPU K MANŽELSTVÍ

Reprodukční chování je jednou z významných souvislostí demografického stárnutí, přímo souvisí se společenskými faktory a ovlivnilo proměnu rodinného systému včetně mezigeneračních vztahů. Současná společnost je charakterizována odkládáním manželství, případně jeho odmítnutím, i odkládáním narození prvního dítěte do pozdějších let. Reprodukční chování a nízká natalita souvisí i s klesající plodností žen a mužů (zřejmě v důsledku životního stylu i posouvání věkové hranice pro narození prvního dítěte). Zatímco tendence k brzkým sňatkům byla zaznamenatelná v druhé polovině dvacátého století, od devadesátých let, jak uvádí Sak a Kolesárová (Sak, Kolesárová 2012: 35), sociální příčiny vedou k odkládání sňatků a zakládání rodiny, k životu s partnerem bez uzavření sňatku, i k životu bez partnera (silněji je možné tyto trendy identifikovat u osob s vysokoškolským vzděláním).

Ve společnosti zaznamenáváme narůstající počet rozvodů, bezdětných párů i snižující se průměrný počet dětí v rodině. Jeřábek (Jeřábek a kol. 2013: 55) tento stav vztahuje k rodinné péči o seniora a předkládá argumenty, které dokladují, že existují procesy, které působí v neprospěch uplatňování rodinné péče o staré lidi. Jedním z procesů, který způsobuje krizi modelu rodinné péče, je, že v důsledku výše zmíněného budou budoucí neustále oslabované rodiny neschopné postarat se o své závislé členy. Příčinou je nedostatek rodin a malý počet budoucích rodinných pečovatelů a pečovatelek. Dalším z procesů, které ovlivňují či přímo ohrožují rodinnou péči, je, že většina společnosti v rodině nežije. Argument může být postaven na tom, že rodina více své členy k péči o staré osoby zavazuje a samozřejmě poskytuje přirozené zdroje podpory.

Nízká porodnost může být způsobena ekonomickými obtížemi, se kterými se běžná rodina potýká. Do jisté míry může být nízká porodnost ovlivněna i životním stylem lépe situovaných žen, které rození dětí odkládají do pozdějšího věku. Větší rodina, míněno například se třemi dětmi, je považována za finančně neúnosnou. Ve společnosti se běžně setkáváme s názorem, že je lepší a odpovědnější zabezpečit jedno dítě na vyšší úrovni, než tři děti na úrovni nižší. Podíváme-li se na situaci i z jiné strany a čistě pragmaticky, pak jedno dospělé dítě bude v budoucnu výrazně a neúnosně zatíženo péčí o staré rodiče, než kdyby se tato zátěž rozložila mezi více sourozenců.

NADĚJE DOŽITÍ A JEJÍ VLIV NA RODINNÉ METAMORFÓZY

Pro hodnocení změn věkové struktury obyvatelstva je používán demografický pojem naděje dožití, neboli pravděpodobnost, kolik dalších let bude jedinec žít od určitého věku. Naděje dožití se stále zvyšuje. Mezi nejčastěji uváděnými příčinami vzrůstající naděje dožití ve společnosti jsou uváděny genetické faktory včetně například stavby těla, pohlaví, místo, kde lidé žijí (přítomnost společenských či politických konfliktů, klima), stravování a životní styl, výrazným faktorem je také vzdělání. Pro naši potřebu je důležitým faktorem především pohlaví. Je obecně známo, že ženy se dožívají vyššího věku než muži. Jedná se o celosvětový trend. OECD ve zprávě z roku 2013 informuje, že v zemích OECD je naděje dožití od narození pro ženy 82,8 let a pro muže 77,3 let¹. V České republice je naděje dožití² nižší než uvedený průměr, nicméně stále z údajů vyplývá, že ženy častěji osamějí v důsledku ovdovění. Dalším zaznamatelným trendem je, že narůstá počet osob v důchodovém věku, které se starají o své staré rodiče, pochopitelně také ve starobním důchodu.

Ženy jsou po generace ohroženou skupinou fenoménem osamocení. Svou roli sehrává také věkový rozdíl mezi manžely. Ačkoliv se s tímto demografickým jevem (tedy že ženy mají vyšší naději dožití) setkáváme i v historii, v době vícegeneračního soužití nezpůsoboval žádná větší společenská rizika a pro ženy neznamenal větší dopady (ekonomické ani společenské). Pro zajímavost lze uvést, že manželství podle výzkumů prodlužuje délku života muže. Zatímco u žen se tato souvislost nepotvrdila, dlouhodobě ženatí muži se s větší pravděpodobností dožijí více než sedmdesát let (Sak, Kolesárová 2012).

Zvyšující se naděje dožití se odráží i v oblasti zdraví jedinců. Ačkoliv stále roste kvalita života starších osob, souvisí stárnutí populace s narůstajícím počtem osob, které jsou závislé na péči. Jeřábek (Jeřábek 2013) uvádí, že to je proces, který ztěžuje rodinnou péči o tyto osoby, zvláště vzhledem k faktu, že rodinná péče nestačí reagovat na zvyšující se potřeby a rostoucí nároky na péči (zvláště se jedná o vysoké stáří, tzv. old old). Proto se dá očekávat, že stále poroste poptávka po adekvátních službách (i po institucionálních). Zatím se snižuje demografická základna a někdy se můžeme setkat s názorem, že se nebude mít kdo o starší osoby starat. Nicméně i za předpokladu, že tato základna dospělých dětí se bude zmenšovat, jak dokládají

1 Ve zprávě OECD vydané v roce 2017 se uvádí ještě vyšší naděje dožití, a sice pro muže 77,9 let a pro ženy 83,1 let. Naděje dožití se tedy stále zvyšuje.

2 Muži: 75,7 let; Ženy: 81,6 let (OECD 2017)

výzkumy, u nadcházející generace dospělých dětí se pravděpodobně nezmění ochota pomáhat svým rodinným příslušníkům a zůstane ve stejné míře, jako je tomu dnes (Künemund, Hollstein 2000 in Jeřábek a kol. 2013).

VZDĚLÁVÁNÍ A ZMĚNY VE SPOLEČENSKÉ POPTÁVCE

Vzdělání a vzdělávací proces patří k významným sociálním faktorům měnícím nejen jednotlivce, ale i celou společnost. Od osmnáctého století, kdy se vzdělávání stává díky Marii Terezii důležitou součástí společenského života, stává se také významnou podmínkou pro proměny mezigeneračních vztahů v rodině. Vzdělávacímu procesu uskutečňovanému v institucích předcházela příprava na povolání, která byla zaměřená na získání praktických dovedností. V historii se učňové, jak byly označovány osoby v přípravě na povolání, učili přímo u zaměstnavatele, se kterým uzavírali učňovské smlouvy. Za vyučení se v některých případech i platilo, ale spíše učeň u mistra pracoval za stravu a byt. V historii bylo také pro určité vyučení požadováno, aby se učeň vydal na takzvaný vandr do zahraničí, kde si zkušenosti prohloubil a do vlasti se vracel vybaven mnoha dovednostmi (Tomeš 2011).

Jak uvádí Tomeš (Tomeš 2011), za první republiky se základní školství dělilo na dva stupně, přičemž prvních pět tříd nabízelo jednotné vzdělání, následující vzdělávání probíhalo podle zaměření studentů, tedy buď na „měšťance — příprava na vyučení v řemeslu, nebo na gymnasiu či „reálce“, která poskytovala základ pro pokračující vysokoškolské vzdělání. Tento způsob vzdělávání byl za doby komunistické totality nahrazen jiným modelem — obecným, jednotným základním vzděláváním (devítileté nebo osmileté základní vzdělání).

Vzdělávání a jeho rozvoj souvisí i s růstem střední délky života. Pro účely popisované problematiky je důležité zmínit především vzdělávání žen, které se stalo elementárním faktorem pro uvolňování žen z čistě domácích povinností a které napomohlo procesu emancipace.

Dalším významným aspektem je měnící se obsah a zaměření vzdělávání a vliv této skutečnosti na metamorfózy mezigeneračních vztahů v rodině. Zatímco v historii (především v devatenáctém století) převažovala příprava na povolání před vzdělávacím procesem, tedy většina společnosti se učila řemeslům, v současnosti převažuje vysokoškolské vzdělávání a poptávka po vyučení na učebních oborech stále klesá.

ZAMĚSTNÁNÍ A ZMĚNY V EKONOMICKÝCH FORMÁTECH

Vzdělání jako faktor ovlivňující proces metamorfóz mezigeneračních vztahů úzce souvisí se zaměstnáním, resp. ekonomickou činností sloužící k zajišťování zdrojů obživy. Sociální politika pojímá zaměstnání jako nejvýznamnější nástroj úsilí o sociální začlenění a boje proti sociálnímu vyloučení (Tomeš 2012). Pro předmět této práce jsou zajímavé především sociální parametry zaměstnání, které působily na mezigenerační vztahy v rodině odlišně v různých obdobích. Pro vícegenerační soužití rodin měly nejvýznamnější dopad procesy urbanizace a industrializace, kdy lidé začali opouštět zemědělský způsob obživy a stěhovali se do měst za prací. Postavení dělníků, které bylo v továrnách na špatné úrovni, podnítilo vznik dělnických hnutí za práva zaměstnanců. Devatenácté století je proto významným milníkem právě pro in-

tervenci státu do pracovních vztahů na ochranu dělníků. Postupně vznikaly právní regulace pracovní doby nebo ochrany mzdy (Tomeš 2012). Po první světové válce byly dále tyto regulace v nejrůznějších oblastech rozvíjeny Mezinárodní organizací práce (ILO). Postavení dělníků a špatné pracovní podmínky se významně odrážely v rodinném systému. Mladé rodiny se ocitaly na pokraji chudoby a navíc daleko od svých širších rodinných vztahů, které by pro ně mohly být zdrojem pomoci a podpory (byť například praktické nikoli ekonomické). Dramatická byla situace v poválečném období, zvláště pak po první světové válce, kdy masově vzrostla nezaměstnanost způsobená demobilizací vojsk a restrukturalizací zbrojních výroby. Toto období, pro rodiny nezvladatelné, je považováno za počátek pasivní politiky zaměstnanosti, neboť bylo nezbytné poskytovat podpory v rámci povinné sociální péče (Tomeš 2012). Válečná a poválečná léta mají vztah rovněž k zaměstnanosti žen, která se zvýšila v důsledku toho, že leckdy byl zdroj obživy pro rodiny odvislý pouze od příjmu ženy (v poválečném období to bylo způsobeno invaliditou vrátivších se vojáků nebo jejich úmrtím během války).

V průběhu dějin vidíme posun od práce jako fyzické činnosti, k práci jako duševní aktivitě (Sak, Kolesárová 2012: 128). Duševní aktivita vyžaduje absorpci velkého množství informací, a tedy i delší přípravu na výkon samotné profese. K získání zaměstnání vykonávaného nabytými dovednostmi a rozumovými schopnostmi je zapotřebí vysokoškolské vzdělání, které je ukončeno kolem šestadvacátého roku jedince. Vzhledem k velké konkurenci při získávání zaměstnání a nízké uplatnitelnosti na trhu práce bez praxe, zaměřují se mladí lidé nejprve na získání pracovních zkušeností a odkládají založení rodiny do pozdějších let, kdy mají větší jistoty. Při zakládání rodiny se, v souvislosti s potřebou zajistit bydlení, mladí lidé zadlužují a v důsledku tohoto jsou daleko více ohroženi riziky vyplývajícími z nezaměstnanosti než ti, kteří se zadlužit nemusejí. Vzhledem k tomu, že jejich rodiče jsou již v předdůchodovém, možná i důchodovém věku, nejsou většinou schopni poskytnout větší finanční podporu dospělým dětem, pakliže tuto pomoc, například v důsledku ztráty zaměstnání, potřebují.

S moderní společností je spojen i přechod z pracovní aktivity do „důchodu“. Jak popisuje Sak s Kolesárovou (Sak, Kolesárová 2012: 130), v přírodních a industriálních společnostech nebylo stáří propojeno s fází pracovního vyčlenění, ale jedinec tak, jak mu ubývalo sil a schopností, některé aktivity postupně omezoval. V této souvislosti je třeba dodat, že je také rozdíl mezi venkovským a městským prostředím.

V současnosti se stále více také v odborné společnosti hovoří o zaměstnání starších osob a nástrojích podpory toho narůstajícího trendu.

SOUVISLOSTI BYDLENÍ S METAMORFÓZAMI MEZIGENERAČNÍCH VZTAHŮ V RODINĚ

Bydlení je jednou ze základních životních potřeb jedince a je nedomyslitelně spjata s ekonomickou aktivitou, která přináší zdroje financování na zajištění, respektive na uspokojení potřeby bydlet. Bydlení má významný sociální rozměr a je znakem kvality života. Předmětem zájmu sociální politiky je dostupnost bydlení (ekonomická a v odpovídající kvalitě), která zahrnuje jak problematiku podpory výstavby, včetně vzniku sociálního bydlení, regulaci nájemného, finanční podporu rodin i problematiku bez-

domovectví. Bydlení se v průběhu dějin měnilo podle typu soužití od vícegeneračního, kdy na jednom místě žilo několik generací, po malé nukleární rodiny, které se z určitých příčin (ekonomických i sociálních) rozhodly odtrhnout od generace svých rodičů. Mladé rodiny na počátku dvacátého století si až na výjimky nemohly dovolit pořizovat vlastní bydlení, a tak se, zvláště na venkově, domy a usedlosti různými způsoby přizpůsobovaly. Dnešní rodiny se často při obstarávání bydlení musejí zadlužit. S tímto souvisí dnes často diskutovaný problém předlužení, na který začali odborníci upozorňovat v souvislosti s ekonomickou krizí. Na jedné straně postupně přibývalo a přibývá zadlužených osob, zároveň na straně druhé rostou počty těch, kteří nejsou schopni své závazky splácet. Pro úplnost lze uvést i fenomén zadluženosti starých lidí, kteří tento způsob získání finančních prostředků někdy volí z toho důvodu, že chtějí pomoci svým potomkům a nemají dostatek vlastních prostředků.

Téma, které souvisí s tím, jak se proměňovaly vztahy mezi generacemi, je odchod starších osob do institucionální péče, který byl zvláště v minulých letech velmi obvyklý. Nemají se zde na mysli pouze osoby, které v důsledku postupně snižující se soběstačnosti, nebyly schopny zůstat samy ve svých domácnostech ani za pomoci blízkých. Z průzkumů uskutečněných v pobytových zařízeních sociálních služeb vyplynulo, že v těchto institucích jsou i osoby s nepřiznaným příspěvkem na péči (ze zjištění vyplynulo, že v domech pro seniory tvořil v roce 2009 podíl osob bez přiznaného příspěvku na péči až 16,3 %)³, případně významný počet osob s přiznaným příspěvkem v prvním a druhém stupni (MPSV, 2011). Při detailnějším zkoumání bylo zjištěno, že tyto starší osoby odchodem do domova pro seniory řešily bytovou situaci, nikoliv potřebu vyplývající ze snížené soběstačnosti. Příčinou odchodu z vlastní domácnosti bylo v těchto případech buď nezvladatelné nájemné a nedostupnost jakýchkoliv forem sociálního bydlení nebo přenechání bytu či domu dospělým dětem a vnukům, kteří si nebyli schopni zajistit bydlení vlastními silami. V oblasti koncepce sociálních služeb je toto nežádoucí jev. Snahou je naopak podpořit staré osoby, aby setrvaly ve svých domácnostech co nejdéle. Je to výhodné nejen pro stát z pohledu financování, ale také humánní z pohledu každého, kdo upřednostňuje domov před institucí.

SHRNUTÍ

Stárnutí obyvatelstva má přímý dopad na jednotlivce i celé rodiny a tyto identifikovatelné dopady se odráží v mezigeneračních vztazích. Projevem demografického stárnutí je, jak bylo výše zmíněno, prodlužování délky života a vzrůstající naděje dožití. Jak uvádí Sak a Kolesárová (Sak, Kolesárová 2012: 11), prodlužování délky života má význam nejen pro jednotlivce, ale obsahuje potenciál zpětného vlivu na kvalitu společnosti na její proměnu v dlouhověkovou společnost. Výzkumy Evropské komise, které se zabývaly faktory podmiňujícími kvalitu života ve stáří, zdokumentovaly, že významným determinantem jsou mimo jiné dobře fungující vztahy v rodině. Samotné stárnutí jedince probíhá individuálně v kontextu mnoha vlivů. Faktory ovlivňující kvalitu života ve stáří, a tedy i vztahů v rodině, jsou závislé na životním cyklu jedince.

3 Data nejsou aktuální.

Za nejpodstatnější aspekty ovlivňující kvalitní vztahy ve stáří a v nejširším smyslu pohodu ve vyšším věku je možné považovat výchovu dětí v rodině a rodinnou historii (rozvody, nesezdaná soužití), oblast zaměstnanosti, především, jak se jedinci podařilo sladit pracovní a rodinný život, a jak jedinec prožívá a zvládá události v pozdějším věku, které jsou se stářím spjaty, jako odchod do důchodu, ovdovění, přibývání zdravotních obtíží nebo dojde-li ke změnám v oblasti bydlení (například přechod z přirozeného prostředí domova do institucionální péče).

Pro přijetí a následnou implementaci vhodných a efektivních opatření je nutné znát tyto širší socioekonomické souvislosti a reformovat všechny procesy (reformy zdravotní politiky, politiky zaměstnanosti, rodinné politiky a další). Jak ve své stati uvádí pan profesor Tomeš (Tomeš 2012), nestačí jen řešit přibývání starších osob ve společnosti a situaci řešit prodlužováním hranice odchodu do důchodu, případně formami spoření na důchod. Tato opatření jsou sice nejviditelnější reakcí na demografické změny ve společnosti, nicméně ve vazbě na celý systém sociální ochrany, jsou pouze jednou součástí.

ZÁVĚR

Článek lze vnímat jako sondu do tématu, nikoliv jako souhrn všech aspektů problematiky. Lze se domnívat, že systematický a komplexní přístup sociální politiky ovlivní pozitivně vzájemné vztahy v rodině a mezi generacemi. Vhodně zvolená opatření sociální politiky navíc dokáží snížit rizika pro starší osoby, kteří jsou ohroženi osaměním (bezdětní jedinci, ovdovělí), zhoršením zdravotního stavu nebo sociální izolací (jedinci bez jakékoli aktivity nebo zájmu). Připomeňme, že obecným cílem reformních kroků je nejen dosažení rovnováhy mezi plátcí a příjemci důchodů a zastavení zvyšování deficitů důchodových systémů, ale i podpora vzájemnosti v rodině a kvalitativní úrovně vztahů mezi generacemi, přestože je tento pozitivní dopad možných opatření obtížně měřitelný.

ZDROJE

- Jeřábek, Hynek a kol. 2013. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: SLON, 316 s. ISBN 978-80-7419-117-6.
- Sak, Petr., Kolesárová, Karolína. 2012. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Portál, 232 s. ISBN 978-80-247-3850-587109-19-9.
- Tomeš, Igor. 2012. *Širší sociální souvislosti stárnutí obyvatelstva — mýty a skutečnosti*. Praha: Fórum sociální práce, č. 1, s. 63–75. ISSN 1804-3070.
- Tomeš, Igor. 2010. *Společenská odpovědnost za pomoc dlouhodobě nemocným*. Praha: Fórum sociální práce, č. 1, s. 13–30. ISSN 1804-3070.
- Tomeš, Igor. 2010. *Otázky realizace povinné sociální solidarity sociálním státem*. Praha: Fórum sociální práce, č. 2, s. 49–69. ISSN 1804-3070.
- Geissler, H., Holeňová, A., Horová, T., Jiráč, D., Solnářová, D., Schlanger, J., Tomášková, V. 2015. *Výstupní analytická zpráva o současné situaci a potřebách pečujících osob a bariérách pro poskytování neformální péče v ČR*, Praha: Fond dalšího vzdělávání. Dostupné z: <https://koopolis.cz/sekce/knihovna/499-vystupy-projektu-podpora-neformalnich-pecovate>.
- MPSV. 2011. *Příspěvek na péči — analýza dostupných datových zdrojů*. Praha. Dostupné

z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13767/prispevek_pece.pdf.

OECD. 2013. *Health at Glance 2013*. OECD Indicators. OECD Publishing. Dostupné

z <https://www.oecd.org/els/health-systems/Health-at-a-Glance-2013.pdf>

OECD. 2017. *Health at a Glance 2017*. OECD Indicators. OECD Publishing Dostupné

z https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2017_health_glance-2017/.

Internetové portály

<http://ec.europa.eu>